

LUDWIK GRZEBIEŃ SJ (Kraków)

STUDIUM TEOLOGII W ŚRODOWISKU JEZUITÓW KRAKOWSKICH W XVII I XVIII WIEKU

W okresie 150 lat (1623–1773) jezuita mieli w Krakowie przy kościele św. Piotra i Pawła wyższe studia teologiczne, przeznaczone głównie dla swoich kleryków zakonnych, ale otwarte również dla księży diecezjalnych. Dla jezuitów polskich był to ważny ośrodek kształcenia i rozwijania nauk teologicznych. Nie mając jednak praw szkół publicznych, uczelnia nie stanowiła dotąd przedmiotu zainteresowań naukowych¹.

Towarzystwo Jezusowe, opierając się na przywileju papieża Piusa V z 19 III 1571 roku, mogło zakładać swoje kolegia we wszystkich miastach, nawet w tych, w których istniały już uniwersytety. Słuchacze filozofii i teologii w kolegiach jezuitów mogli w takim przypadku otrzymywać stopnie naukowe na uniwersytecie, po dopełnieniu wymaganych warunków. Akademie i uniwersytety jezuitów mogły mieć trzy wydziały: filozofii, teologii i humaniorów (*linguarum, artium et theologiae*)².

Przywilej Piusa V spotkał się ze sprzeciwem starych uniwersytetów, które przewidywały znaczny odpływ uczniów do bezpłatnych kolegiów jezuitów. Jezuita nie rezygnowali jednak z przywileju. W rezultacie dochodziło najczęściej do unii jezuitów z uniwersytetami. Taka współpraca jezuitów z uniwersytetami w Douai, Ingolstadiu,

* W przypisach zastosowano następujące skróty:

ARSI – Archivum Romanum Societatis Iesu.

ATJKr. – Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie.

¹ Na temat Kolegium krakowskiego, poza licznymi pracami o architekturze kościoła św. Piotra i Pawła, istnieją tylko ogólne opracowania: H. B a r y c z, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 328–337, 488–497; K. K o n o p k a, *Co się stało z naszymi dawnymi bibliotekami w Krakowie?*, „Nasze Wiadomości” 3 (1910–1912) s. 609–611; J. P a s z e n d a, *Cztery wieki jezuitów w Krakowie*, [w:] *Studia z historii jezuitów*, Kraków 1983, s. 135–172; S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków 1904–1905, s. 743–831; tenże, *OO. Jezuita przy kościele św. Piotra i Pawła w Krakowie*, Nowy Sącz 1896.

² *Institutum Societatis Iesu*, Florentiae 1893, t. 1 s. 39, 40; t. 3 s. 623 (oraz indeks: *Facultates*).

Wiedniu i Pradze przyniosła im znaczny rozkwit. Długoletni spór jezuitów z Akademią Krakowską stanowił więc jedynie fragment ogólnoeuropejskiego konfliktu zakonu ze starymi wszechnicami³

Jezuici po przybyciu do Polski w roku 1564 dążyli do stworzenia w Krakowie, stolicy państwa i siedzibie dotąd jedynej Akademii na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, silnego ośrodka swojej działalności. Natrafili jednak od początku na wyjątkowo silny opór Akademii Krakowskiej. Doprowadzili wprawdzie w 1579 roku do otwarcia własnej Akademii Wileńskiej, ale nie zrezygnowali też ze starań o osiedlenie się w Krakowie. Jezuita Antoni Possevino skłonił najpierw papieża Grzegorza XIII i generała zakonu Ewerarda Mercuriana do wysłania kilkusobowej misji jezuitów do stolicy Polski celem pracy duszpasterskiej wśród Włochów. Tak oto na początku kwietnia 1579 roku przybyli do Krakowa pierwsi jezuita, znajdując tymczasowe przyjęcie u ks. Tomasza Płazy przy kościele św. Szczepana. Przejęli następnie w 1583 roku kościół św. Barbary, zarządzając przy nim dom profesów, i otwarli w 1586 roku swój nowicjat przy kościele św. Szczepana.

Fundacji osobnego domu profesów przy ul. Grodzkiej podjął się w 1595 roku Zygmunt III Waza. W latach 1596–1598 zakupiono dwór z ogrodem od Joachima Ocieskiego, ogród od klarysek, dwie kamienice od altarzysty Jana Zerzyńskiego oraz dwór od Marcina Stadnickiego. Zamieszkali tam jezuita kierujący budową kościoła oraz kapelani dworscy królewscy (*patres aulici*) z Piotrem Skargą na czele. Po wybudowaniu kościoła św. Piotra i Pawła miano tu przenieść Dom profesów od św. Barbary. Jednak Kongregacja Prowincji w 1606 roku uprosiła generała zakonu Klaudiusza Aquavivę, by nie opuszczać kościoła św. Barbary. Przy nowym kościele utworzono więc na razie rezydencję zależną od domu profesów, a następnie kolegium. Dopiero w latach 1669–1677 z fundacji bpa Andrzeja Trzebickiego wystawiono przy ul. Grodzkiej nowy gmach *Collegium Trebicianum* między dworem Ocieskiego a murem miejskim. W 1679 roku zaczęto budować skrzydło poprzeczne, ale przerwano po śmierci fundatora bpa Trzebickiego (29 XII 1679) wskutek sprzeciwu Akademii Krakowskiej. Kolegium spaliło się w 1719 roku, lecz zostało odbudowane do 1721 roku. W latach 1727–1730 ukończono budowę skrzydła poprzecznego. W takim stanie zastała kolegium kasata zakonu w 1773 roku⁴.

Starania jezuitów o otwarcie własnego Kolegium i szkół publicznych, prowadzone z niezwykłym uporem, spotkały się ze zdecydowa-

³ Początkową fazę sporu przedstawił bardzo dokładnie B. N a t o ń s k i w artykule: *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI w.*, [w:] *Studia z historii jezuitów*, Kraków 1983, s. 173–245.

⁴ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków 1996, s. 319–320.

nym sprzeciwem Akademii Krakowskiej. Walka Akademii z jezuitami toczyła się głównie na pióra, ale i na ulicy, i stała się okazją do powstania bogatej literatury antyjezuickiej. Do współpracy jezuitów z Akademią Krakowską nigdy więc nie doszło, stąd jezuiti usiłowali zakładać własne Akademie poza Krakowem. Powodzeniem zakończyły się jedynie starania o przekształcenie Kolegium w Akademię w Wilnie w 1579 roku i częściowo we Lwowie, ale dopiero w 1759 roku⁵.

W 1617 roku jezuiti uzyskali od króla Zygmunta III zgodę, by zamiast Domu profesów otwarli przy kościele św. Piotra i Pawła Kolegium, które w zamiarach jezuitów miało być połączone z Akademią Krakowską. Otrzymali na to zgodę generała zakonu Mutiusa Vitelleschi. Król Zygmunt III wydał 3 III 1623 roku przywilej erekcyjny, pozwalając, by jezuiti w oparciu o przywilej Piusa V z 10 III 1571 roku i dyplom Grzegorza XIII z 7 maja 1578 roku mogli prowadzić swoją działalność dydaktyczną⁶.

Rektor Mikołaj Łęczycki, niezwykle uparty zwolennik szkół jezuickich w Krakowie, otworzył więc kurs teologii dla kleryków jezuickich w 1623 i dla obcych w 1624 roku, a później publiczne szkoły humanistyczne w 1625 roku i kurs filozofii w 1628 roku.

Akademia Krakowska wniosła już w 1623 roku skargę do króla, potem do nuncjusza i na sejmiki, a w 1625 roku do najwyższego trybunału papieskiego – do Roty Rzymskiej. W latach 1626–1627 zapadły cztery wyroki Roty na korzyść jezuitów. Akademia Krakowska wniosła w 1629 roku obszerny rekurs, na który odpowiedzią była piąta i szósta decyzja Roty, a w 1630 roku dekret nakazujący Akademii pod groźbą ekskomuniki zastosować się do wyroków Roty. Tymczasem dochodziło do licznych ekscesów studenckich, napadania na uczniów szkół konkurencyjnych, wybijania okien, przeszkadzania w publicznych dysputach. Po śmierci Zygmunta III w 1632 roku sytuacja uległa radykalnej zmianie. Król Władysław IV przez swego posła Jerzego Ossolińskiego wystarał się u pap. Urbana VIII o cofnięcie dekretów Roty Rzymskiej i nakaz zamknięcia szkół jezuickich w celu przywrócenia spokoju w mieście. Breve papieskie ukazało się 15 I 1634 roku.

Później wzajemne stosunki Akademii Krakowskiej i Kolegium Jezuitów układały się różnie. Akademia jako uczelnia stała zawsze zdecydowanie w obronie swojego monopolu nauczania w Koronie i do końca istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów zwalczała wszelkie próby otwierania przez jezuitów uczelni wyższych. W środowisku krakowskim nie do pomyslenia była oficjalna obecność przedstawicieli Akademii w uroczystościach zakonu, także udział uczniów Akademii

⁵ Nie powiodły się natomiast zupełnie starania o utworzenie Akademii w Poznaniu w latach 1611–1613 i Braniewie 1701 roku oraz początkowo we Lwowie, mimo że w 1661 roku Kolegium otrzymało królewski przywilej.

⁶ S. Z a ł ę s k i, *OO. Jezuiti...*, s. 100–101.

w uroczystościach zakonu. Nawet udział uczniów Akademii w uroczystościach kościelnych u jezuitów był karany⁷ Jednak wśród rektorów i profesorów Akademii mieli jezuita zaciętych wrogów i oddanych przyjaciół. Bogate swoje fundacje zawdzięczali głównie miejscowym kanonikom⁸.

Studia teologiczne otwarte w 1623 roku przetrwały do kasaty zakonu w 1773 roku. Pierwszym prefektem studiów jezuickich, zarazem profesorem Pisma św. i teologii polemicznej, został Mikołaj Łęczycki, a profesorami teologii scholastycznej: Agapit Dąbrowski i Jakub Golemowski. Dąbrowski miał wyklądać również elementy teologii moralnej⁹.

Szkoły jezuickie ograniczone w 1634 roku do filozofii i teologii, a w 1640 roku wyłącznie do teologii, nadal nie podobały się akademikom i wywoływały protesty z ich strony; domagali się nawet zniesienia nazwy „kolegium” i „rektora kolegium”¹⁰ Okazję do kontestacji i sporów dawały głównie publiczne występy studentów jezuickich. Publiczne egzaminy i dysputy teologiczne odbywały się zawsze z wielką okazałością, zapraszano na nie biskupów, kapitułę, zakony i świeckich dygnitarzy. Akademicy krakowscy przeważnie bojkotowali wszelkie jezuickie uroczystości¹¹.

Na studiach teologii bywało przeciętnie od 20 do 30 jezuitów¹² Dość często również księża diecezjalni w celu uzyskania doktoratu z teologii słuchali wykładów i składali publiczne egzaminy (*actus publicus*), po których generał zakonu przysyłał im dyplom doktora teologii. Klerycy diecezjalni byli szczególnie liczni w okresach, gdy na stolicy biskupiej zasiadali przyjaciele jezuitów, jak Andrzej Trzebicki czy Jan Małachowski, którzy sami kierowali na studia w Kolegium swoich krewnych i bliskich współpracowników¹³ Zachowane fragmenty historii Kolegium krakowskiego dają liczne przykłady takich studentów¹⁴.

⁷ ARSI Polonica 53 f. 245 r.

⁸ B. N a t o Ń s k i, *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI w.*, [w:] *Studia z historii jezuitów*, Kraków 1983, s. 173–245; S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce*, t. 2, Lwów 1901, s. 199–346. Spory jezuitów z Akademią Krakowską mają bogatą bazę źródłową w postaci akt procesu przed Trybunałem Rzymskim oraz literatury polemicznej, pisanej przez obie strony. Zob. m.in. ARSI Fondo Gesuitico 399 f. 570–1090; 447 II f. 535–555, 567–580, 847–854 (akta procesowe). Fragmenty historii kolegium, zachowane w Arch. ARSI Polonica 52–60, dają liczne przykłady i wzajemnych konfliktów, i osobistych przyjaźni profesorów Akademii z jezuitami.

⁹ ARSI Polonica 43 f. 171; S. Z a ł ę s k i, *OO. Jezuici...*, s. 134.

¹⁰ S. Z a ł ę s k i, *OO. Jezuici...*, s. 147

¹¹ S. Z a ł ę s k i, *OO. Jezuici...*, s. 148.

¹² Zachowane prawie w komplecie w ARSI katalogi osobowe roczne zawierają pełny wykaz profesorów i studentów teologii.

¹³ S. Z a ł ę s k i, *OO. Jezuici...*, s. 148.

¹⁴ W 1670 roku czteroletnie studia teologiczne ukończył ks. Jan Łuczkiwicz, osobisty sekretarz biskupa Andrzeja Trzebickiego (ARSI Polonica 53 f. 244v.).

Jezuickie studia teologiczne w Krakowie stały na wysokim poziomie. Wykłady prowadziło zwykle 4 lub 5 doświadczonych profesorów, studia zaś nadzorowali dziekan (*prefectus studiorum*), przeważnie emerytowany profesor, były rektor lub prowincjał. Dwóch profesorów nauczało zwykle teologii scholastycznej, jeden teologii polemicznej i pozytywnej, jeden tzw. trzeciej lekcji teologii i jeden teologii moralnej. Oprócz nich, choć nie zawsze, był osobny profesor Pisma św., profesor prawa kanonicznego, często również profesor języka hebrajskiego.

1. T e o l o g i a s c h o l a s t y c z n a (*theologia scholastica*). Jej podstawę stanowiło Pismo św. i, choć nie bez zastrzeżeń, nauka św. Tomasza z Akwinu. *Instytut* zakonu (III s. 178–187) określał dokładnie rozkład i temat wykładów. Jezuiti polscy starali się pogodzić zasady własnego *Ratio studiorum* z wymogami środowiska, w którym pracowali. Do połowy XVII w. opierali się w swoich wykładach głównie na dziełach jezuitów z Zachodu, sami tworzyli zaś dzieła oryginalne i ciekawe z zakresu teologii pozytywno-kontrowersyjnej. Dopiero po uciszeniu walk i sporów religijnych od drugiej połowy XVII w. w wykładach teologii scholastycznej przechodzili od komentarzy do *Sumy* św. Tomasza na rzecz samodzielnych traktatów. Pod tym względem środowisko jezuitów krakowskich wniosło wkład. Do głównych przedstawicieli tego nurtu należeli w Krakowie:

Jan Hennig, profesor teologii scholastycznej i polemicznej (1652–1660) oraz prefekt studiów (1675–1682), znawca pism św. Augustyna; w 1660 roku brał udział w dyspucie z Andrzejem Wiszowatym w Rożnowie.

Jan Kraszewski, profesor teologii scholastycznej (1672–1677), a następnie prefekt studiów (1692–1699); wydawał dzieła teologiczne i ascetyczne¹⁵.

Jan Morawski, prefekt studiów (1682–1683), płodny pisarz teologiczny i ascetyczny, autor komentarzy do *Sumy* św. Tomasza¹⁶.

Tomasz Młodzianowski, prefekt studiów (1684–1685), od 1673 do 1680 r. kapelan na dworze wojewody krakowskiego Michała Lubomirskiego, w latach 1683–1686 na dworze biskupa krakowskiego Jana

W 1675 roku liczne usługi kolegium oddawał ks. Maciej Kazimierz Rozwadowski, słuchacz teologii, a następnie audytor apostolski (54 f. 131r.). W 1683 roku podczas aktu publicznego ks. Jana Małachowskiego, bratanka biskupa Jana Małachowskiego, przedstawiciele Akademii zakłócili przebieg aktu, protestując głośno przeciwko jezuitom. Biskup Małachowski rzucił ekskomunikę na protonotariusza Akademii i udzielił ostrej nagany dwom mistrzom Akademii (S. Z a ł ę s k i, *OO. Jezuiti...*, s. 148–149; ARSI Polonica 55 f. 251r.). W tym samym roku ukończył studia ks. Paweł Poradowski, kanonik wiślicki (ARSI Polonica 251v).

¹⁵ Opublikował dzieło: *Norma evangelica in sanctorum gestis relucens meditaturis ad considerandum, concionaturis ad praedicandum proposita*, Kalisz 1698.

¹⁶ Wydał dzieło pt. *Quaestiones theologicae selectae...*, Kalisz 1681.

Małachowskiego, pisarz dogmatyczny, moralny, polemiczny i liturgiczny, kaznodzieja¹⁷

Jan Hostyński, rektor (1681–1685), autor traktatu o Bogu Człowieku oraz wykładów teologii pozostających w rękopisach¹⁸.

Adrian Miaskowski, profesor teologii scholastycznej (1694–1702), następnie rektor (1706–1708 i 1721–1726), autor obszernych traktatów teologicznych wydanych w latach 1723–1742 w Pradze, Poznaniu i Sandomierzu¹⁹.

Michał Wielowieyski, profesor teologii scholastycznej (1736–1744) oraz prefekt studiów (1754–1755 i 1758–1760), popularyzator teologii i pisarz ascetyczny.

Krakowskie wykłady kilku profesorów teologii scholastycznej: Mateusza Bartochowskiego²⁰, Adama Hebdy²¹, Józefa Kobielskiego²², Walentego Quecka²³, Marcina Trąpczyńskiego²⁴ i Stanisława Trembeckiego²⁵, zachowały się dotąd w rękopisach.

2. Teologia pozytywno-kontrowersyjna, zwana była w XVI w. kontrowersjami (*controversiae*), w XVII w. teologią kontrowersyjną (*theologia controversa*), w XVIII w. teologią polemiczną (*theologia polemica*). Obejmowała krótki zarys wiary, czyli teologii podstawowej, scholastycznej, oraz szczegółową analizę spornych zagadnień. Została więc dopasowana w dużej mierze do regionów geograficznych, w których działały różne wyznania religijne. Wzór stanowiły *Disputationes* Roberta Bellarmina. Wykłady kontro-

¹⁷ Opublikował m.in.: *Praelectiones theologicae* (wyd. w Gdańsku, Lwowie, Krakowie, Lesznie i Moguncji w latach 1676–1682).

¹⁸ *Tractatus theologicus de Deo-homine, seu Verbi Dei incarnatione*, Poznań 1679.

¹⁹ Wydał: *Deus in essentia unus, in personis Trinus, sex disputationibus theologicae propugnatus*, Pragae 1723; *Deus Homo seu Incarnatio Verbi Divini et Exellentia pretiosissima Deiparae Virginis Mariae, Quinque disputationibus theologicae propugnata...*, Pragae 1728; *Angeli theologicae propunati seu tractatus de Angelis complectens disputationes sex*, Posnaniae 1730; *Tractatus de fine ultimo et beatitudine creaturae rationalis disputationes duas complectens*, Posnaniae 1731; *Tractatus theologicus de actibus humanis duas disputationes de voluntario et libero complectens...*, Sandomiriae 1742. Wydał też rekolekcje: *Expedita salutis via per exercitia spiritualia*, Sandomiriae 1718.

²⁰ Bartochowski Mateusz, *Tractatus theologicus de gratia... de sacramentis...*, ATJKr. rkps 220.

²¹ Hebda Adam, *Tractatus theologicus de Gratia Divina... In Collegio Cracoviensi SJ 1765–1766*, ATJKr. rkps 220.

²² Kobielski Józef, *Theologia scholastica de poenitentia... in Collegio Cracoviensi SJ 1734*, Biblioteka Bobolanum, Warszawa, rkps 67.

²³ Queck Walenty, *Tractatus theologicus... in Collegio Cracoviensi SJ*, Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie, rkps 451.

²⁴ Trąpczyński Marcin, *Tractatus de iustificatione... in Collegio Cracoviensi SJ*, Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie, rkps 141.

²⁵ Trembecki Stanisław, *Disputationes de virtutibus... In Collegio Cracoviensi 1734*. Biblioteka Bobolanum w Warszawie, rkps 67.

wersji utrzymały się tam, gdzie istniało pełne studium teologii, a więc i w Krakowie. W jego program wchodziły 2 godziny wykładów kwestii dogmatycznych, godzina egzegezy Pisma św. i godzina kontrowersji.

W pierwszej połowie XVII w. poziom piśmiennictwa polemicznego poważnie się obniżył. Siły dysydenckie wyraźnie słabły, jedynie arianie posiadali wielu wybitnych przedstawicieli i wykazywali ogromną żywotność. Jezuiti nie poświęcili im zbyt wiele uwagi. Dysputy z nimi prowadzili głównie pisarze ascetyczni, związani z ośrodkiem krakowskim: Mikołaj Łęczycki i Kasper Drużbicki. Dopiero później wystąpił z kilkunastoma polemicznymi i namiętnymi pismami Mikołaj Cichowski, profesor teologii (1639–1645).

W Krakowie prowadził ożywioną działalność Fryderyk Szembek, rektor (1626–1628), polemista, hagiograf i historyk Kościoła, oraz Marcin Olszewski, rektor (1659–1662 i 1665–1667), autor obszernej rozprawy przeciwko wojskom skonfederowanym po wojnach szwedzkich²⁶.

W drugiej połowie XVII w. wydali jezuiti krakowscy dzieło Wojciecha Kojalowicza *O rzeczach do wiary należących. Rozmowa Theologa z różnemi wiary prawdziwej przeciwnikami* (Kraków 1671), w którym autor dostrzegał już dochodzące do głosu prądy obce chrześcijaństwu.

W Krakowie pisał też swoje dzieła polemiczne przeciwko protestantom Jerzy Gengell, rektor (1717–1721), który równocześnie odbudował spalony gmach Kolegium.

W rękopisie pozostały wykłady teologii polemicznej Ernesta a Goes, profesora w latach 1683–1684²⁷ oraz Marcina Rakowskiego, profesora w latach 1681–1683²⁸.

3. *T r z e c i a l e k c j a t e o l o g i i (t e r t i a l e c t i o)*. W celu ożywienia słabnącej teologii pozytywno-kontrowersyjnej w Polsce, wizytator zakonu Fabrycy Banfi w memoriale z 1645 roku polecił, by na kursie teologii obok dwóch wykładów teologii scholastycznej powstała *tertia lectio*, czyli trzeci wykład teologii. Oczywiście pozostały dawne wykłady kontrowersji, na które składały się: egzegeza Pisma św. i kwestie sporne. Według Banfiego wykłady teologii scholastycznej i trzeciej lekcji miały być ze sobą ściśle związane tematycznie. Polecił również profesorowi egzegezy biblijnej solidnie wyłożyć kwestie słu-

²⁶ Wydał: *Rozsądek według theologiej o rozgrzeszeniu sakramentalnym i o grzechach żołnierzy związkowych albo skonfederowanych w Królestwie Polskim, także o powinności i obowiązku ich do wracania albo nagradzania*, b. m. 1663. Toż po łacinie.

²⁷ A g o e s E r n e s t, *Controversiae de Ssma Trinitate... in Collegio Cracoviensi...*, Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie, rkps 451.

²⁸ R a k o w s k i M a r c i n, *Quaestionum controversarum tractatus de fide Divina. De sacramentis theologia controversa cum Calvinis, Lutheranis, Arianis et variis malitiosissimus haereticis, scripta Anno 1681*, Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie, rkps 451.

zące do uzasadnienia dogmatów katolickich i wyjaśnić teksty, wokół których toczył się spór z innowiercami, by słuchacze profesora trzeciej lekcji i profesora Pisma św. zdobyli jak najwięcej wiadomości w tych sprawach.

Generał Wincenty Caraffa nadesłał w roku 1646 katalog zagadnień spornych dla użytku profesora trzeciej lekcji. Ułożony według porządku zagadnień wykładanych przez profesorów teologii scholastycznej, zawierał bardzo szczegółowo tematy wykładów z następujących dziedzin: Rok 1 – Sprawy sporne o Trójcy Świętej i przeznaczeniu; Rok 2 – O czci świętych, o osobie i czci Chrystusa oraz o jego i naszym zadośćuczynieniu; Rok 3 – O usprawiedliwieniu przez zasługi i dobre uczynki. O sakramentach; Rok 4 – Sprawy sporne o zasadach wiary. Przeniesienie traktatów o źródłach wiary, jej regule, o Kościele i powadze papieskiej na koniec kursu trzeciej lekcji świadczyło, że teologia pozytywno-kontrowersyjna traciła związek z życiem, a stawała się w pierwszym rzędzie przedmiotem szkolnym, poddanym prymatowi teologii scholastycznej. Jezuici polscy wprawdzie zastosowali się do tego rozporządzenia, starali się jednak w praktyce uniezależnić od wykładowców teologii scholastycznej²⁹

4. **T e o l o g i a m o r a l n a** (*theologia moralis*) jako osobna dyscyplina naukowa powstała w drugiej połowie XVI w. przy decydującym udziale jezuitów. Zawierała podstawy chrześcijańskiej moralności i praktyczne rozwiązywanie różnych przypadków sumienia (*casus conscientiae*). Z braku osobnego wykładu prawa kościelnego w XVII w. posiadała w dużym stopniu prawny charakter. *Instytut* zakonu (III s. 188–189) podkreślał wagę właściwego rozwiązywania kazuśów i podawał jej profesorowi najlepsze metody postępowania. Początkowo w wykładach jezuita stosowali metodę dyktatu, choć już w XI w. opublikowali na Zachodzie liczne i cenne dzieła, znane również w Polsce, jak *Aphorismi confessoriorum* (Coloniae 1600) Emanuela Sa, *Institutiones morales* (Rzym 1600) Jana Azora czy *Institutio confessoriorum* (Kraków 1607) Marcina Fornari. Jezuici polscy, opierając się na dyktowanych wykładach, nie stworzyli własnych podręczników, choć mieli swoich przedstawicieli i syntetyków, łączących teologię dogmatyczną i kazuistyczną w postaci teologii ascetycznej i mistycznej; jej wybitnymi przedstawicielami byli Mikołaj Łęczycki i Kasper Drużbicki. W drugiej połowie XVII w. punkt ciężkości przesunął się na płaszczyznę kazuistyki. Przyczynił się do tego najpopularniejszy, a zarazem jasny, prosty i logiczny podręcznik *Medulla theologiae moralis*

²⁹ W Krakowie trzecia lekcja istniała od 1643 do 1760 roku. Wykładali ją m.in.: Wawrzyniec Pikarski (1643–1644), Stanisław Krzykowski (1644–1645), Franciszek Thuniagi (1653–1654 i 1661–1662), Jacek Koczowski (1658–1661 i 1666–1668), Błażej Grzemboś (1672–1677), Reinold Gert (1688–1691), Bazyli Narbut (1703–1706), Paweł Loka (1737–1739) i Adam Hebda (1756–1758).

H. Busenbauma, wielokrotnie wznawiany od 1655 roku przez jezuitów polskich. W XVIII wieku nastąpił znaczny upadek teologii moralnej, a następnie starano się o jej odnowę. Na grunt polski jezuiti krakowscy sprowadzili i wydali dzieła jezuitów obcych: *Theologia moralis universa* Pawła Gabriela Antoine (Kraków 1747) oraz *Theologia moralis* Mikołaja Mazzoty (Kraków 1756).

Ze środowiska krakowskiego w rękopisie pozostały wykłady Jakuba Bethmana, profesora prawa kanonicznego i teologii moralnej w Krakowie (1706–1707), a następnie w Sandomierzu (1710–1711)³⁰.

5. P i s m o ś w. W XVI i XVII w., po zwycięstwie reformy katolickiej, wykłady Pisma św. sprowadzały się bardziej do komentowania pod kątem potrzeb duszpasterskich (kazania, homilie). Korzystano z dzieł różnych autorów, głównie jezuitów: Jana Maldonata, Franciszka Toletusa, Wilhelma Estiusa, Korneliusa a Lapide i Stefana Menochiusa. Obok Wulgaty wykorzystywano teksty oryginalne i różne tłumaczenia Biblii, stąd duży nacisk kładziono na znajomość języka greckiego i hebrajskiego. W kolegiach w Wilnie, Poznaniu, Braniewie, Lwowie i Krakowie, które zakon pragnął zmienić w akademie, starano się mieć osobnego wykładowcę do Pisma św., choć nie było to stałą zasadą. Jezuiti pierwsi, w tym w Krakowie, obok niektórych zagranicznych uniwersytetów, zaczęli wykładać Pismo św. jako osobny przedmiot; tego oddzielenia dyscyplin teologicznych nie przeprowadziła żadna inna uczelnia polska. Wizytator Fabrycy Banfi polecił profesorowi Pisma św. w 1645 roku, by wyjaśniał solidnie prawdy służące dogmatom katolickim i różnice dzielące katolików i protestantów w interpretacji Pisma św. oraz by w celu połączenia ich z innymi wykładami teologii uzgadniał swój temat z pozostałymi profesorami. W Krakowie zatrudniano osobnego profesora Pisma św. od chwili otwarcia studium do 1667 roku. Potem poruszano zagadnienia egzegetyczne na wykładach teologii pozytywnej i polemicznej. Osobny profesor Pisma św. istniał znowu od 1717 roku³¹. Języka hebrajskiego nauczał niemal zawsze odrębny profesor, nawet w okresach, kiedy nie było oddzielnego profesora Pisma św.³²

³⁰ B e t h m a n J a k u b, *Summulae casum... Lider V Decretalium. Sandomiriae 1710–1711*, Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu, rkps 1487

³¹ Profesorami Pisma św. byli m.in.: Szymon Perovius (1627–1630), Tomasz Smaga (1630–1631), Waclaw Krzykowski (1632–1633), Stanisław Taranowski (1638–1639), Wespazjan Lanckoroński (1641–1642), Jan Darowski (1642–1643), Stanisław Krzykowski (1643–1646), Paweł Kuhn (1647–1648), Wawrzyniec Pikarski (1648–1650 i 1654–1659), Maciej Tłuczyński (1649–1650), Sebastian Strumiłowski (1652–1654), Maciej Paluszkiewicz (1659–1664), Jacek Koczowski (1666–1667), Franciszek Noskowski (1717–1719), Andrzej Kuzerski (1720–1726), Piotr Kwiatkowski (1726–1733), Stanisław Taczanowski (1733–1735), Dominik Rostkowski (1744–1746), Ignacy Wilczek (1769–1771 i 1772–1774) oraz Wojciech Domaszewski (1771–1772).

³² Dłużej wykładali język hebrajski: Szymon Perovius (1626–1630 i 1634–1635), Jan Chomentowski (1630–1631 i 1638–1639), Sebastian Strumiłowski (1652–1655),

Z krakowskich profesorów Pisma św. należy wspomnieć Piotra Kwiatkowskiego, profesora Pisma św. i prawa kanonicznego (1726–1733), który opublikował cenne dzieło egzegetyczne³³.

6. P r a w o k a n o n i c z n e. Jezuicka *Ratio studiorum* nie przewidywała wykładów prawa kanonicznego w zwykłych kolegiach jezuickich, rezerwowała je dla akademii i uniwersytetów. Prawo wykładano więc łącznie z teologią moralną. Kolegium krakowskie jako jedno z pierwszych kolegiów jezuickich wprowadziło już w końcu XVII wieku osobnego profesora prawa kanonicznego. W wykładach korzystano zwykle z podręczników zachodnich³⁴.

7. P i s a r s t w o t e o l o g i c z n e. Ośrodek krakowski jezuitów stanowił ważny ośrodek pisarski, chociaż Kolegium nie posiadało tu własnej drukarni. Profesorowie Kolegium posiadali dobry warsztat pisarski w postaci własnej biblioteki. Księgozbiór liczący około 10000 tomów, gromadzony z wielkim nakładem, spalił się w pożarze kolegium w 1719 roku. Później zakładano go od nowa. Katalog spisany w 1757 roku obejmował już 2895 tomów, w chwili kasaty było ich ok. 4000. W pobliżu posiadali jezuici również bogaty księgozbiór Domu Profesów przy kościele św. Barbary oraz w nowicjacie przy kościele św. Szczepana.

Tu pisał niektóre swoje dzieła jeszcze przed powstaniem Kolegium Piotr Skarga (1602–1609). Tu tworzył Mateusz Bembus, pisząc w obronie Kolegium krakowskiego *Obronę i krótką sprawę o nowym kolegium Societatis Jesu u św. Piotra* (1625), a potem inne swoje dzieła. W tym Kolegium zakończył swoje prace filologiczne, rozpoczęte

Ludwik Hoffman (1659–1660, 1667–1668 i 1679–1682), Bazyli Narbuth (1703–1706), Michał Sieklucki (1721–1725). Profesorowie ci wykładali język hebrajski również w innych kolegiach jezuickich.

³³ Wydał: *Historia Veteris et Novi Testamenti, Quae stilo claro et solido conscripta, SS. Patrum textibus illustrata, aliorumque authorum floribus exornata*, Augustae Vindelicorum 1741.

³⁴ Prawo kanoniczne wykładali w Krakowie: Krzysztof Szynekiewicz (1697–1700), Reinold Gert (1700–1701), Paweł Żółczyński (1701–1702), Krzysztof Wierzbicki (1702–1703), Stanisław Lisowski (1703–1704), Stefan Wielowieyski (1704–1706), Jakub Bethman (1706–1707), Ignacy Kompalski (1707–1708), Paweł Żółczyński (1708–1709), Andrzej Oźga (1709–1710), Jan Morski (1711–1714), Antoni Sawicki (1714–1723), Jerzy Dębski (1723–1724), Franciszek Błociszewski (1725–1726), Piotr Kwiatkowski (1726–1733), Antoni Kuzerski (1733–1734), Mikołaj Klazowski (1734–1735), Józef Temezwary (1736–1737), Michał Kaszubski (1737–1739), Maciej Pakosławski (1739–1741), Marcin Wąsowicz (1741–1744), Dominik Rostkowski (1744–1746), Michał Głowacki (1746–1747), Andrzej Malczewski (1747–1748), Marcin Rytarowski (1748–1749), Jan Karpowski (1749–1751), Jan Waligórski (1751–1752 i 1757–1758), Rafał Skrzynecki (1752–1753), Ignacy Beyschlag (1753–1754), Bartłomiej Sumowski (1754–1755), Kajetan Grochowicki (1756–1757), Ksawery Bielicki (1758–1759), Ignacy Woyczyński (1759–1760), Maciej Bartochowski (1760–1763), Mikołaj Rychłowski (1766–1767), Jan Ryben (1767–1770), Ignacy Wilczek (1769–1770), Wojciech Domaszewski (1771–1772) i Ignacy Rościszewski (1772–1773).

w 1610 roku w Domu Profesów św. Barbary, ks. Grzegorz Knapski³⁵. Nad swoimi dziełami ascetycznymi pracowali: Mikołaj Łęczycki, profesor Pisma św. i teologii polemicznej (1623–1624) oraz rektor (1622–1624 i 1630–1631); Marcin Hińcza, rektor (1636–1639 i 1650–1652), pisarz teologiczny i ascetyczny; Stanisław Solski, przez wiele lat (m.in. 1672–1682 i 1694–1695) prefekt rozbudowy Kolegium i duszpasterz, płodny pisarz ascetyczny, a zarazem matematyk i architekt.

Tu przygotowywali swoje publikacje: Jan Chomentowski, profesor języka hebrajskiego (1630–1639), pisarz mariologiczny, który dokonał przekładu kilku pism ascetycznych Hieronima Drexeliusa³⁶; Antoni Świrczyński, profesor trzeciej lekcji (1707–1709), dogmatyk i pisarz ascetyczny; Michał Wieczorkowski, profesor trzeciej lekcji (1712–1713), pisarz ascetyczny i katechetyczny; Franciszek Kaczorowski, rektor (1735–1738), popularyzator teologii³⁷; Jerzy Dębski, profesor prawa kanonicznego (1723–1724), kaznodzieja³⁸. Tu pisał też swoje kazania jeden z najlepszych kaznodziejów polskich XVIII w. Kasper Balsam³⁹.

Z zakresu hagiografii pisali w Krakowie: Maciej Tłuczyński, profesor Pisma św. (1649–1650), a następnie trzeciej lekcji (1652–1653); Stefan Wielowiejski, profesor prawa kanonicznego (1704–1706)⁴⁰; Rafał Skrzynecki, profesor prawa kanonicznego (1752–1753), a następnie rektor (1772–1773), historyk, polemista i tłumacz. Tu w końcu pracował Ignacy Wilczek, profesor Pisma św., teologii scholastycznej, prawa kanonicznego i liturgii (1769–1774), poeta łaciński.

Środowisko krakowskie stanowiło w latach 1623–1773 doskonałe i niemal jedyne w Polsce miejsce konfrontacji dwóch wyższych szkół teologicznych – pełnoprawnej Akademii Krakowskiej i ograniczonego w swych prawach państwowych Kolegium św. Piotra i Pawła. Widoczne oznaki wzajemnej rywalizacji miały, oprócz gorszących sporów, pozytywny wynik, którym była dbałość o podnoszenie poziomu nauczania w obu ośrodkach.

³⁵ Tu przygotowywał do druku olbrzymie dzieła: *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków 1621, oraz *Thesaurus latino-polonicus*, Kraków 1626.

³⁶ Uzupełnił i wydał m.in.: F. S. Fenicki, *Pętko P., Maryey albo sposób oddawania się Błogostawionej Pannie Marii za służę i niewolnika*, Lublin 1632.

³⁷ Autor popularnego katechizmu: *Katechizm albo nauka chrześcijańska dla wygody tak dzieci małych, jako i dorosłych ludzi*, Sandomierz 1735.

³⁸ Wydał: *Trojaki pokłon kaznodziejski...*, cz. 1: Kalisz 1725; cz. 2–3, Sandomierz 1729–1732.

³⁹ S. Z a ł ę s k i, *OO. Jezuici...*, s. 151–153.

⁴⁰ Wydał: *Nowe żywoty świętych dotąd polskim językiem nie wydane*, cz. 1–4, Kalisz 1735.

THE STUDIES OF THEOLOGY
IN THE 17th AND 18th CENTURY IN THE JESUIT COLLEGE AT CRACOW

S u m m a r y

In the 150 years between 1623 and 1773 the Jesuits of Cracow ran a course of studies in Theology at university level attached to the Church of St. Peter and St. Paul. This Theology course was intended chiefly for Jesuit seminarists, but it was also open to the diocesan priests. For the Polish Jesuits this centre at Cracow was an important focus for training and research in Theological Studies. However, since it was never accorded the rights enjoyed by the universities and colleges recognised by the State authorities, this Jesuit school has hitherto not been devoted much academic attention.

The Society of Jesus had been granted two Pontifical privileges, by Pius V on 19th March 1571, and by Gregory XIII on 5th May 1578, which enabled it to establish colleges in all towns and cities, even those in which there were universities already. In such cases students who read Philosophy and Theology at the Jesuit college could have academic degrees conferred upon them by the university once they satisfied the appropriate requirements.

Pius V's privilege stirred up a considerable amount of hostility from the old universities, which now expected a substantial drain of students to the Jesuit institutions, where tuition was free. But this did not stop the Jesuits from exercising their privilege. The outcome would often be a merger between the Jesuit college and the local university. This type of co-operation between the Jesuits with the universities at Douai, Ingolstadt, Vienna, and Prague, secured a considerable level of growth for the Order. The long period of contention between the Polish Jesuits and the University of Cracow was thus only a detail on the general European panorama of the Order's conflict with the established universities.

The Jesuits' resolute endeavours to set up their own college and officially recognised schools met with unmitigated opposition on the part of the University of Cracow. The debate was fought chiefly by means of pen and ink, but occasionally the wrangling would spill out into the streets, giving rise to a spate of anti-Jesuit pamphlets. Thus there was never any co-operation between the Jesuits and the University of Cracow, and the Jesuits sought to found their establishments outside the City of Cracow. Their efforts were successful at Wilno, where in 1579 the Jesuit College transformed into the University; and partially successful at Lwów, too, where a University was created as well, but not until 1759.

The Jesuits made use of the royal favour of Sigismundus III Vasa, and in 1623 opened several officially recognised grammar schools (at the secondary level) and colleges (at the tertiary level). But already in 1634, on the grounds of Urban VIII's *breve*, they were obliged to close down. From that time on the Jesuit colleges were allowed to teach only Philosophy and Theology, and from 1640 onwards only Theology. But the university men still did not like it, and they continued to protest.

The study of Theology offered by the Jesuits of Cracow was kept at a high academic standard. Lectures would be given by four or five experienced tutors under the supervision of the Prefect (*prefectus studiorum* – performing the duties of dean), who would usually be a professor emeritus, often a former rector or provincial. Two of the tutors would teach Scholastic Theology, one Polemical and Positive Theology, and one the „Third Lecture” in Theology and Moral Theology. Apart from them there would often (though not invariably) be another member of staff lecturing on the Scriptures, a professor of Canon Law, and frequently a professor for Hebrew as well.

The Cracovian Jesuit milieu constituted an important centre for writers, although the Order did not run its own printing-house here. This is where Father Piotr Skarga composed some of his works prior to the institution of the Jesuit College (1602–1609). Here, too, the lexicographer Father Grzegorz Knapski, author of the earliest Polish-Latin-Greek dictionary, completed his philological research. Cracow was also the place where numerous Jesuit theologians and ascetic writers, such as Mikołaj Łęczycki, Kasper Drużbicki, Marcin Hińcza, Tomasz Młodzianowski, Adrian Miaskowski, and Stanisław Solski, worked on their ascetic writings.